

Bihari hajdúk beadványai az 1790-es országgyűlésre

A XVIII. század végén a feudalizmus egyre hangsúlyozottabb válsága közepette fokozódik a parasztság ellenállása is. Az antifeudális erők harcában fontos szerep jut azoknak a paraszti közösségeknek, amelyeknek mind ez ideig sikerült valami módon megőrizniük szabadságukat, továbbá azoknak, akik e szabadságot nem sokkal azelőtt veszítették el. Az erdélyi fejedelemség korábbi különleges történeti szerepe és fejlődése közepette ugyanis számos szabad paraszti közösség fennmaradt, többnyire a központi hatalom azon törekvése következtében, hogy biztosítsa magának a katonáskodó elemet. Ismeretes, katonáskodó szabad paraszti státusuk volt a székelyeknek és a hajdúknak a fejedelemség keleti, illetve nyugati végvidékein.

Erdély Habsburg-uralom alá jutása nyomán a hajdúk feudalizmussal szembeni harcuk fokozódik, a császári hatalom ugyanis a hajdúk fontos katonai szerepét jelentősen csökkenti; kevésbé van szüksége rájuk, mivel korábbi végvári szerepük megszűnik. Az új állam talán még veszélyesnek is tartja őket.

Fokozatosan megpróbálják tehát személyi függőségű paraszttá átalakítani. A hajdúk válaszként kibontakozó küzdelme viszont korábbi szabadságuk megtartásáért, majd visszaszerzéséért az öntudatos, szabad paraszti közösségek harcának szép példája. Egy részük kiváltságát — hasonlóan az ún. nagy hajdúvárosokhoz — Bocskai István erdélyi fejedelemtől kapta, de azokkal ellentétben, nem nyerte el később a bécsi udvar hozzájárulását és elismerését. A bihari kis-hajdúk, így például Szalonta egyetemes hajdújogát tehát a későbbiekben nem ismerték el, csak egyéni nemeslevélre lehetett hivatkozni. A hajdúknak azonban többnyire kollektív kiváltságlevelük volt, melyben nem sorolták fel az egyéneket. A helyzetet tovább bonyolították a később visszavándorlók, akik a török pusztítás elől és a háborúk következtében elhagyták lakhelyüket, s csak a törökök kiűzése után tértek vissza.

Az 1790. július 10-én Budán összeülő országgyűlésre, majd az erdélyi rendeknek 1790. december 21-én kezdődő kolozsvári országgyűlésére a hajdúk terjedelmes folyamodványt juttattak el. Meg kell jegyeznünk, hogy az erdélyi országgyűlésre számos hasonló kérelemlevelél érkezett. 1791 februárjában a diéta foglalkozik az alvinci és a dévaj bolgárok hasonló panaszlevelével; ők I. Lipót 1700-as szabadságlevelének a megtartását kérik. Felküldik folyamodványukat az enyediék is (1791. március 18-án), akik II. Rákóczi György és Apafi Mihály fejedelemtől a városnak adományozott szabadságjog megsértése ellen tiltakoznak, és szabadságlevelük újbóli kiadását kérik. Ügeik az országgyűlés március 18-i ülésén kerülnek napirendre. Április 8-án a közszékegyek egy felterjesztését tárgyalják, melyben a szabad székelyek az őket sújtó feudális terheket, így az adózást sérelmezik, április 30-án pedig az adózás és a korábbi státusuknál súlyosabb határőrkatonai szolgálat ellen tiltakozó bardócszéki határőrkatonák kérelemlevelét. Ugyanaznap kerül terítékre az Alvincen letelepített anabaptisták panaszlevele az Alsó-Fehér megyei hatóságok ellen, mivel ők — Bethlen Gábor és I. Rákóczi György privilégiumát figyelmen kívül hagyva — „minden közterhek viselésére szorítottak, s mégis a közönséges erdőléstől is eltiltatnak”. Panaszlevelükben ezenkívül szerepel az útépités terhes kötelessége. Folyamodványuk megszületésében és elküldésében szerepet játszott az is, hogy az említett országgyűlésen (legalábbis ennek kezdeti szakaszában) a nemesség egy részénél reformista törekvések érzékelhetők. A felvilágosodás eszmei hatásán kívül 1790-ben még a francia példa is hatott a nemességre, hiszen az ottani események iránya még nem „túlzottan” radikális.

A bihari hajdúk több folyamodványa is fennmaradt. De nem érdektelen az a panaszlevél sem, melyet a nem hajdú, de a hajdúkéhoz hasonló jogokkal rendelkező Belényes város lakói terjesztettek elő. Ez már abból a szempontból is érdekes, hogy felterjesztői ki is nyomtatták, valamint, hogy a szövege magyar. A Nagyváradi Állami Levéltárban fennmaradt kérelemlevelek között található Nagyszalonta beadványa is.

Az országgyűléshez küldött felterjesztések a hajdúkérdés történetének keresztmetszetét adják. A nagyszalontaiak kérelemlevelükben hangoztatják, hogy azért fordultak a rendekhez, mert az országgyűlés célja a törvényes állapot helyreállítása: „ha pedig csak némely részben állítatik vissza a szabadság, úgy nem nyerhet nemes hazának sebe egész orvoslást.“ Majd nyíltan mutatnak rá: „mi nem törvényes úton, hanem erőszakosan nyomtunk ki szabadságunkból.“ Ugyanilyen hangvételű a bihari hajdútelepülések közös kérelemlevele is. A szalontaiak kérelemlevele emlékeztet a továbbiakban arra, hogy szabadságukat Bocskai fejedelemtől kapták 1606. március 16-án. Bocskai István ekkor 300 hajdú vitézt nemesít meg és telepít le Kölesér-pusztára. A köleséri hajdúk költöznek át később Nagyszalontára, miután azt Tholdi Györgytől Bethlen Gábor közbenjárására megvásárolták. Az adományban a 300 hajdú név szerint is megemlíti. E kiváltságokat később I. Rákóczi György is megerősíti 1631-ben és 1635-ben. A bihari hajdúk kiváltságait rögzíti továbbá az *Approbatæ Constitutiones*, Erdély 1653-ban összeállított jogszabálygyűjteménye is. Bocskai István célja, mint már láttuk, a katonáskodó szabad paraszti elem biztosítása, a későbbiekre való megkötése. Módja a letelepítés, melyben a székelyek közjogi helyzetét veszi alapul. Így kerül sor letelepítésükre, majd kiváltságokkal való felruházásukra. Politikáját utódai is folytatják, egyrészt újabb kiváltságok adományozásával, másrészt a már meglévők megújításával és védelmével.

A fejedelem adománylevele egyben kötelezi őket, hogy a nemesekhez hasonlóan a fejedelem hívására kötelesek fegyvert fogni. (A harci készség fenntartása végett a hajdúkkal időnként szemléket tartottak, melyek — mint panaszaikban rámutattak — elég gyakoriak voltak.) I. Rákóczi György 1640-ben utasítja a várad kapitányt, hogy a szalontaiakat a földesúri önkénnyel szemben megoltalmazza. Ugyanabban az évben egy parancsában ismét foglalkozik a hajdúkkal.

A berendezkedni kívánó Habsburg-hatalom kezdetben nem lép túl keményen a hajdúkkal szemben. Így Heissler császári hadvezér biztosítja a szalontaiakat 1688-ban, hogy városukat a császár „saját protekciója“ alá vette. Erdély kiváltságait bizonyos mértékig a 1691-es Lipót-féle hitlevél is biztosította, így a korábbi adományleveleket is. A fordulópont a hajdúk életében már 1700-ban bekövetkezik: I. Lipót elrendeli a hajdúk korábbi katonai szolgálatának megszüntetését. Ugyanakkor kötelezi őket, hogy dézsmát fizessenek, „és midőn jobb állapotra hozatnak, szokott taxát is fizessenek“. Ekkor még a császár parancsa lezögezi, hogy jobbágyi szolgálatra nem kötelezhetők. Mindezek következtében azonban, mint azt a panaszlevél is megemlíti, a hajdúk szabadságukat elvesztették. Javulást a következő évek sem hoznak. 1702-ben a kincstár zálogba adta Szalontát az Esterházy hercegi családnak 100 000 forintért. Más helységeket a várad kapitán foglalt el. A következő évtizedek a hercegi házzal való küzdelmek jegyében telnek el. Mint a szalontaiak panaszlevele rámutat, 1715-ben, majd 1719-ben törvényesen tiltakoztak.

Szalonta birtokában volt — különböző fejedelmek adományaként — számos puszta. A már említett Kölesér-pusztán kívül például Kisvásári, Nagyvásári, Répás, Keszi, Simonkerék, Oroszi. A szalontaiak azonban már 1723-ban, majd 1734-ben perben állanak a kincstárral a puszták miatt. Ekkor még sikerül megvédeniük tulajdonjogukat. Ehhez hozzájárul az is, hogy 1741-ben, majd 1744-ben a bihari hajdúk is részt vettek a nemesi felkelésben. Az ebben való részvételre korábbi katonai kötelezettségeik következtében szolgáltatták fel őket. A nemesi felkelés egyébként a nemesi birtokkal együtt járó (az uralkodó iránti) katonai kötelezettség volt. 1745-ben a herceg adománylevelet szerzett Mária Teréziától az addig zálogban bírt derecskei uradalomra, ahová a hajdú falvak egy része tartozott. Az Esterházy család ezek után jogot formál a pusztákra is. Ez mutatkozik meg 1756-ban a pusztai csapszék fenntartása körüli vitában. A csapszék fenntartásától akarja a főúr eltüntetni a hajdúkat. A pusztai földesúri kiváltságok (mészárszék tartás, kocsmáltatás) körül a vita kiújul 1760-ban. Sőt a herceg, mint erre a szalontaiak felterjesztése rámutat, erőszakkal lép föl ellenük: „hogy jussaink oltalmazásától meg nem szűnünk azon igyekezet, hogy minden dolgaink folytatásában impediáljon azért is hogy még csak panaszunk leírására se lehessen embeverünk, akkori notáriusunkat, mivel elnyomatásunknak orvoslásában hűségesen járt el éjszaka két hajdú által megfogván kötözve Derecskére vitette.“ Két évre rá a

hercegi család eléri, hogy szabad hajdú státusuk is megszűnjön. Egy jószágigazgatójuk a helytartótanáchoz küldött előterjesztésében e jogokat mint az erdélyi fejedelem törvénytelen adományait tünteti fel, és kieszközli eltörlésüket. A hajdúk szabad státusa 1762-től tehát megszűnik. A kérelemlevélben a hajdúk azt is előadják, hogy a herceg bizalmi embere, Jeszenák János azzal az ürüggyel, hogy ügyüket tisztázza, megszerezte kiváltságlevelüket, és nem adta vissza, hanem a család kismartoni levéltárába helyezte letétbe. Ezzel kapcsolatban Szendrey István, a hajdúkérdés kiváló kutatója megjegyzi, hogy Mária Terézia 1780-ban utasítást ad a fenti szabadságlevelek felkutatására és újbóli kiadására.

Mindezek után kerül sor az 1790-es beadványra, melynek tartalmát az előbbieken már láttuk. Kérelemlevelüket a hajdúk eljuttatták a budai országgyűlésre, majd pedig az erdélyihez is. A budai országgyűlésen a hajdúkérdés 1790. július 18-án kerül szóba. Felmerül, hogy a koronázási hitlevélbe felvegyék-e a hajdúkérdést. A rendek álláspontja kedvező. Az erdélyi országgyűlés csak 1790. december 12-én nyílik meg. Itt a hajdúk kérdését 1791. február 11-én tűzik napirendre, s a beadványt a rendek előtt felolvassák. Majd pedig 1791. február 15-én elővetik — az eredeti szavaival — „[...] Bihar vármegyében lévő Derecske, Szalonta, Berettyóújfalú, Konyár, Bagos, Félegyháza, Sáránd, Komádi, Sas, Bagamér, Harsány, Mike-Pércs és Tépe nevű helységek lakosainak az előbbeni ülésben felterjesztett, de az időnek késő volta miatt függőben maradt könyörgő levelé[st], melyben az erdélyi fejedelmektől adott hajdani szabadságokban való visszahelyeztetésüket, mind a felséges udvar, mind pedig a nemes magyarországi státusok előtt hathatós közbenvetések által a státusoktól eszközölni kéri.” A hajdúk ügyét tovább bonyolítja Tholdi Zsigmondnak az erdélyi országgyűlésen február 22-én tett ama kijelentése, hogy a helységhez (Szalontához) „ösi jogát” fenntartja. Február 25-én óvást tett az Esterházy család megbízottja is.

Az erdélyi országgyűlés egy deputációra bizza a kérdés megvizsgálását, majd 1791. július 15-én ismét visszatér az ügyre: „szükségesnek véli, tudniillik a deputáció, hogy könyörgő helységek hajdúi szabadságának helyreállítatások aránt öfelségének és öfelsége-által a nemes magyarországi státusoknak védelmekben ajánltassanak, mivel azoknak hajdúi szabadságai az erdélyi törvényeken fundáltatván, azoktól való megfosztásuk Erdély különös törvényeinek, s nemes Magyarországi boldog emlékeztű királyok és fejedelmek közt való szerződések és kötések sérelme-nélkül meg nem eshetne.” Mindezeket követően a jelentés részletesen foglalkozik a hajdúk kiváltságaival, és rámutat arra, hogy ezeknek szabadságjogait az erdélyi törvénykönyv, az *Approbatæ Constitutiones* (3. rész 86. titulus I. szakasz), valamint az I. Lipót által 1791. december 24-én kiadott diploma értelmében el kell ismerni. Az országgyűlési jegyzőkönyvben részletesen felsorolják az erdélyi fejedelemség és a Habsburgok közötti összes szerződéseket, kezdve Zápolya és I. Ferdinánd, majd Báthori Zsigmond és Bocskai István, valamint a Habsburgok között kötött hasonló szerződésekkel. A nemesi ellenzék érdeke 1790—1791-ben megegyezett a szabadságáért küzdő tömeg érdekeivel; ez magyarázza, hogy támogatták a hajdúk harcát is. A nemesség a maga kiváltságait védve kényszerül más kiváltságokat is támogatni.

Az 1790—1791-es országgyűlés véget ér anélkül, hogy megoldotta volna a hajdúkérdést. A hajdúper azonban nem ér véget mindezekkel. A király a bíróságra bizza az ügy megvizsgálását, majd pedig kérésüket elutasítják. Az 1848-ig terjedő évtizedekben, mint erre Szendrey rámutat, a hajdúk ügye még számtalanszor felmerül. Megoldást azonban csak az 1848-as forradalom hozott.

Befejezésül, a hajdúk küzdelmével kapcsolatban rá kell mutatnunk arra, hogy szabadságuk elvesztésének oka a Habsburg császároknak az addigiaktól eltérő katonapolitikája. A birodalom hadügyének más alapokra helyezésével a hajdúk korábbi katonai szerepe megszűnik, s ezzel életüknek és sorsuknak egy új, küzdelmes fejezete kezdődik.

Hodgyai Mátyás

IRODALOM

Acta Miscellanea, 38. Nagyváradai Állami Levéltár — *Az Erdélyi Három Nemzetekből álló Rendeknek 1790-dik esztendőben Karátsón Havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolozsvárra hirdettetett és több következtetett napokon tartott közönséges gyűléseikben lett végzéseknék és foglalatosságoknak Jegyző Könyve*. Kvár, 1832. — *Naponként való jegyzései az 1790-dik esztendőben... Budára... rendelt... Magyar ország gyűlésnek*. Bécs, 1791. — István Rác: *Über die Hajduckenfreihait der Kuruzensoldaten von Ferenc*

Képek Gyergyószentmiklós történetéből

A Békény-patak völgye már időszámításunk előtt alkalmassá tette a vidéket a letelepedésre. Legalábbis ezt bizonyítja az 1911-ben az ún. Csiszér alatt talált 10 darab rézsákány, mely Roska Márton véleménye szerint az i. e. első évezredből származik. A jeles régész kapcsolatot látott a gyergyószentmiklósi bronzkori lelet és az akkor már kiaknázott balánbányai rézlelőhelyek között. Az 1938-beli ezüstkincsletet Székely Zoltán régész szerint egy Gyergyószentmiklós területén lakó gót főemberé lehetett, aki a hunok előli menekülés alkalmával rejtette el itt.

A székelyek középkori betelepülésének legendáit először Losteiner foglalta össze, nyomtatott formában azonban csak Kölönte Béla közölte. A székely letelepedés kezdeteit Kölönte Béla és László Antal az 1241. évi tatárbetöréssel hozza összefüggésbe. Ezzel szemben Tarisznyás Márton a XII—XIII. századra teszi a medence benépesítését. A gyergyóiakról először 1285-ben történik okleveles említés, míg Gyergyószentmiklós az 1332. évi pápai tizedjegyzékben szerepel először.

A gyergyói székelyek telepeit az első időszakban valószínűleg a kettős szállás jellemezte. A téli-nyári szállás létét számtalan adat bizonyítja, melyek közül kiemeljük a településünkhöz fűződő két közvetlen példát:

1. A XIX. század elején Gyergyószentmiklós, Tekerőpatak és Kilyénfalva lakosai a tőlük 25-35 kilométerre fekvő putnai és tölgyesi szénafüveken legeltették állataikat. Ez területek tehát a nyári szállást alkothatták, míg Gyergyószentmiklós a téli. Ez utóbbi helyen volt a szántóföld, és ugyancsak itt készítették az állatok teletetéséhez szükséges szénát, de tavasszal, a szántás-vetés befejezése után a nemzetség tagjai útra keltek állataikkal a medencét körülvevő havasi legelők felé. Általában arra következtethetünk, hogy abban az időben a földművelés alacsony szintű volt, és az állattartás döntő súllyal bírt. A falumagot a téli szállás alkotta.

2. A Gyergyóban többször is feljegyzett hagyomány szerint az első települések nem a medence belsejében, hanem a szélső zárt völgyekben alakultak ki. Így például Szentmiklós első települése a Györpataka és a Csanod környékén volt. Véleményünk szerint e hagyomány a lakosság nyári lakhelyének emlékét őrzi. Jelen esetben tehát a nyári szállás összeszűkülésével találkozunk, amely fokozatosan elvezet a faluhatár véglegesítéséhez, az agrárfalu kialakulásához. E falvak kialakulása hosszú történelmi folyamat eredménye, amiben nagy szerepet játszott a földművelés általánosodása. A növénytermesztéshez szükséges föld feltörése nem volt könnyű, főleg akkor, ha a termőhelyet mocsarak lecsapolása vagy erdőirtás révén nyerték. Ilyen esetekben az új nemzedékek nem mindig vállalták az irtás vagy lecsapolás útján való területbővítést, hanem a településen kívüli, könnyebben művelés alá fogható földekre vándoroltak, ahol új falvak alapjait rakták le. Az ilyen agrártelepülések — Alfalu, Szárhegy és Szentmiklós — a medence termékenyebb vidékein alakultak ki. Az 1332—1334. évi pápai tizedjegyzék például a gyergyói falurendszer kialakulásának igen előrehaladott folyamatára utal, ahol a földművelésnek döntő szerepe volt a települések szerkezetében. Közülük főleg Szentmiklós emelkedett ki, amely — mint neve is bizonyítja — egy ideig a medence vallási központja volt. A XII. század végén és a XIII. század elején a falu a jelenlegi településnél keletebbre fekvő Békény völgyében terült el; ezt az 1959-ben feltárt középkori keresztény temető is bizonyítja, 1332-ben azonban Szentmiklós már a jelenlegi területen feküdt.

A városta története a XIV—XV. században szorosan összefügg a székelység középkori életalakulásával. A földművelés térhódítása, a katonai életmód, valamint a széki közigazgatás bevezetése döntő módon befolyásolta a helység történetét, szerkezetének alakulását.

A település történetének fontos jellemvonása a faluhatár és a kettős fordulórendszer kialakulása. Feltételezzük ugyanis, hogy a kettős szállású helységből agrártelepüléssé való átalakulás időszakában a falulakók a parlagváltó rendszert al-

kalmazták. Eszerint az irtott földet néhány évi használat (kimerülés) után ismét meghagyták parlagnak. A lakosság növekedése, az irtással és a mocsárszaporlással kapcsolatos nehézségek, főleg pedig a termelési technika alacsony színvonalra már a XIV. század első felében hozzájárultak a nyomásos gazdálkodás kialakulásához. Ebben a művelési rendszerben a faluhatárt két részre osztották. Az egyik fordulóban növényt termesztettek, a másikat pihentették, s az állatok legeltetésére használták. Ezt a közös tulajdonban levő területet időszakosan újraosztották a közösség tagjai között, sorshúzás útján, ezért nyílföldeknek nevezték. A szántók és rétek fölötti közös tulajdon — a nyílföldek egyéni használata ellenére is — a faluközösség tagjai közötti viszonylagos egyenlőségre utal. A közösségi szántó- és rétterületet erdők és legelők vették körül.

A XV. század vége felé a mezőgazdaság fejlődése lehetővé tette, hogy a foglalkozók (erdőirtók) az irtott területeket jobban hasznosítsák. Ilyen körülmények között a faluközösség állandóan erőfeszítéseket tett az irtásföldek visszaszerzése és bővítése végett.

A faluhatár létrejöttével egyidőben alakult ki a falukép. Szentmiklós ebben az időben az utcás-soros településtípushoz tartozott, ahol a két házsort a Békény-patak, valamint a mellette végighúzódnó út határozta meg, amely tulajdonképpen különválasztotta a mocsaras térséget a két száraz oldaltól, ahol a telkek feküdtek.

Szentmiklós társadalmi is szervezete része volt a székely társadalomszerkezetnek. Itt is, akárcsak a többi székely lakta területen, a belső fejlődés az egyenlőtlenség irányába mutatott. Jakó Zsigmond szerint „ez a folyamat azzal kezdődhetett, hogy egyesek lovon, mások pedig csak gyalog teljesítették katonai szolgálatukat”. Ez a belső tagozódás fokozatosan erőteljes társadalmi rétegződéshez vezetett. 1339-ben először találkozunk a „tria genera siculorum” kifejezéssel, míg 1407-től kezdve az oklevelek főemberekről, lófőkről és gyalog katonákról tesznek említést. A XV. század közepétől a tagozódás tovább mélyült. Demény Lajos szerint Mátyás uralkodása idején kristályosodik ki a székely társadalom említett három rendje. A XV. században lófők és gyalogosok alkották a helység lakosságának nagy részét. A székely társadalom harmadik eleme, a főemberek csoportja a XV. század felé már Gyergyóban is érezte hatalmát.

Ez a társadalmi tagozódás a birtokviszonyokban is megmutatkozott. A nyílföldek újraosztása során ugyanis figyelembe vették a katonai társadalomban betöltött helyet; a főnépek több földet kaptak, a lófőknél, ez utóbbiak részesülése pedig nagyobb volt a gyalogosokénál. A gazdasági erőforrások ilyen irányú befolyásolása kihatott a közsékelyek gazdasági-társadalmi helyzetére. A gyakori háborúk is hozzájárultak a székely családok közötti gazdasági, társadalmi és jogi különbségek elmélyüléséhez, amit a főnépek hatalmaskodásai tovább fokoztak.

A székely közigazgatás kialakulása hozzájárult a település fejlődéséhez. Gyergyóról mint önálló székéről az első okleveles említés 1406-ból származik. Hasonló jogi állapotra engednek következtetni az 1462-ből, 1463-ból, valamint az 1466-ból származó forrásértékű feljegyzések. Eszerint Gyergyót a többi székkel egyenlő területi, jogi, közigazgatási egységnek tekinthetjük. Az a tény tehát, hogy a XV. század folyamán Szentmiklós gyakran volt a székely közigazgatás központja, jelentős módon hozzájárult a település fejlődéséhez.

A XV. században már jelzett társadalmi tagozódás a XVI. század első felében tovább mélyült, ami fokozta a székely társadalom három rendje közötti különbségeket. A következőkben a helyi faluközösséget is maga alá rendelő primor hatalma megerősödésének a bemutatására törekszünk.

Gyergyóban a primori hatalmat a Lázár család jelképezte. A család gyergyói letelepedésének pontos időpontját és körülményeit nem ismerjük. A Lázárok azonban a XV. század folyamán igencsak megerősítették hatalmukat Kászon és Csík vidékén. Lázár Bálintot az oklevelek hol Kászonszék hadnagyának, hol pedig a szék királybírójának nevezik. Fia, Lázár András már jelentős birtokkal rendelkezett Lázárfalván, Csíkszentannán, Szentannán, Gyulakután, főleg pedig Szárhegyen. A XVI. század első feléből származó forrásanyag úgy tünteti fel a Lázár családot, mint Gyergyó-, Csík- és Kászonszék legnagyobb hatalmú főurat. Sőt, 1506-ban már Lázár András elnökölt az agyalfalvi székely nemzetgyűlésen; részvétele más szempontból is fontos számunkra, ugyanis itt használta először a „gyergyói” előnevet, ami nemcsak letelepedésének állandósulását, hanem hatalmának megerősödését is igazolja a Gyergyói-medencében. Ez a hatalom tovább erősödött Lázár Ferenc, majd pedig Lázár István korában. Ez utóbbinak 1530-ban sikerült megszereznie Csík-, Gyergyó- és Kászonszék királybíróságát, ami döntő fordulatot jelent Gyergyó életében, hiszen a medence közlakosai előzőleg többször fellázadtak a hatalmaskodó primori család ellen. Az oklevelek 1511-ben, majd 1519–1521-ben emlékeznek meg ezekről a felkelésekről.

A Lázár család erőszakos földfoglalásai tovább bontották a faluközösség rendjét. A XVI. század eleji foglalásokat említő adataink inkább Alfalura vonatkoznak, ahol a XVII. század elején visszaemlékeztek még a XVI. század elején Lázár Ferenc által bekertelt területre. Gyergyószentmiklóson a Lázárok erőszakos foglalásairól csak 1633-ból van adatunk, akkor III. Lázár István Hobaj Péterék vagyonát próbálta elfoglalni. Hobaj Péterné elbeszélése szerint „egyszer ide hittuk volt ebédre, akkor mondá uramot apjának, a számára tartaná a közit (a Békény jusson való túlsó részt) hozzá, de én hitem szerint vallom, hogy mi semmit nem ígértünk ökegyelmének”.^{*} A foglalás tényét bizonyítja a hatalmaskodó főúr feleségének 1680. november 16-i adománya:

„A Belkény jusson való túlsó részt, akin a fellyül megnevezett háznak csüre ezeltört volt. Tekintetes néhai Lázár István úr özvegyi Keresztúri Krisztina asszony a vizitációkor vicárius úr kívánsága szerint a templomhoz ereszette.” Az, hogy a XVI. század eleji foglalásokra nincs konkrét adatunk, nem jelenti ezek hiányát, hiszen Alfalu és Szárhegy esetei, valamint a XVII. századi példa is tükrözi ezt a jelenséget.

A XVI. századi Erdély társadalmi-politikai változásai is hátrányosan befolyásolták Szentmiklós lakóinak életmódját. Az új politikai környezet egyre elviselhetetlenebbé tette a székelysége háruló katonai terheit, amelyeket tovább növelt az ököradó, az ún. segélyek és az új portai adó bevezetése. Ezek a kötelezettségek felülmúlták a székely köznép teherbírását; tovább bomlott a sajátos rendi társadalomszerkezet, a székely köznép fokozatosan paraszti sorba szorult, a Lázárok hatalma pedig egyre inkább azonosult a vármegyei nemesekével. A feudalizálódás folyamata tehát Gyergyóban is előrehaladt. A székelyek, akik mindent elkövettek közszabadságuk megvédéséért, nem fogadták szívesen az ősi kiváltságnak tekintett adómentesség megszüntetését. A gyulafehérvári országgyűlésnek pedig az a döntése, amely a székelyekre 3000 forint adót vetett ki, és elrendelte fejenkénti hadrakelésüket, az általános okok mellett az 1562-es felkelés kiváltó oka lett. Bár a felkelés az erőszakos feudalizálódás megakadályozását célozta, Lázár Istvánt, a nagyhatalmú főurat mégis a felkelők oldalán találjuk. Mivel magyarázható ez?

Lázár István magatartásában, akárcsak Kornis Mihály, Farkas Pál, Lázár János és Bernád Ferenc esetében, a Habsburg-politika befolyását feltételezhetjük. Következésképpen a felkelés leverése után a megtorlás nemcsak a közszekelyek ellen irányul, de maga Lázár István is fogságba kerül, és csak az 1566-os tordai diétán kap kegyelmet. Ezen az országgyűlésen ugyanis a főnépeknek sikerült meggyőzniük a fejedelmet, hogy rájuk kell alapoznia székelypolitikáját az elszegényedett közszekelyek ellenében. Az új irányvonalat tükrözi az 1566. július 11-én kelt oklevél is, amely 57 jobbágyot adományoz Lázár Istvánnak. A jobbágyadományozások a következő években is folytatódtak. Így például 1567-ben Gyergyószentmiklóson már 78 jobbágycsalád élt, ami a településnek a Lázárokkal szembeni alárendeltségét bizonyítja. Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk azon, ha a szentmiklósiak is részesei voltak az 1571. szeptember–októberi lázadásnak, majd pedig az 1584. évi Bekes Gáspár vezette felkelésnek. Ez utóbbi alkalommal Báthori Zsigmond fejedelem 3500 tallérért Szentmiklóst Lázár Andrásnak adta zálogba.

1596-ban újabb felkelés tört ki a régi szabadság visszaszerzéséért. A gyergyói lázadóknak meg kellett ütközniük Apafi Miklós fejedelmi hadaival, valamint Lázár András királybíró seregével. Az első ütközetre Újfaluban, a másodikra Szárhegyen, a Lázár-kastély melletti Tóskertben került sor, ahol a felkelők legyőzése után 500 embert végeztek ki.

Mihály vajda kiváltságlevelé, amelyben visszaadja a székelyek ősi szabadságjogát, erőteljes társadalmi folyamatot indít el. Ettől kezdve a székely rendi társadalom újra megerősödik, és visszaszorul a feudalizálódás. A XVII. század első felében uralkodó fejedelmek már jobban felismerték a székelyek katonai ereje fenntartásának jelentőségét. Ettől kezdve a legtöbb erdélyi fejedelem (Bocskai István, Bethlen Gábor, I. és II. Rákóczi György) a közsabadság megerősítésével, vásárjogok adományozásával vagy a jobbágysorból való kiemeléssel a szabad székelyek túlsúlyát próbálja biztosítani a székely társadalomban. Így történik ez 1607-ben Szentmiklós esetében is, amikor Rákóczi Zsigmond fejedelem vásárjogot ad a településnek; „Mű Rákóczi Zsigmond Isten kegyelméből Erdélynek fejedelme — olvashatjuk a korabeli kiváltságlevelében — tudatjuk ez levelünk nevében mindazokkal, akiket illet; hogy mi válaszolunk tett kérdésekre, mind pedig az ország. úgy Gyergyó székely székben Szentmiklós helység lakosai számára, azon helységek Lucza szűz és Mátyrűnnepén azon szabadságokkal, kiváltságokkal, melyekkel más szabad királyi városok, mezővárosok, falvak és helységek sokadalma tartottak en-

* A régi szövegek írásmódját a könnyebb olvashatóság kedvéért a mai helyesíráshoz közelítettük.

gedni és ajándékozni — meghatároztuk, sőt engedünk és ajándékozunk ezen levél erőssége által.“

Bár a fejedelem adománya a gyergyói közszekélyek gazdasági helyzetének a megszilárdítását célozza, politikai jelentősége is kiemelkedő, mivel a település önállóságát biztosítja a Lázár család hatalmi törekvéseivel szemben.

Településünk fejlődésében igen nagy jelentőségű Bethlen Gábor uralkodása. A fejedelem, aki gyermekkorra egy részét Gyergyóban töltötte, jó ismerője volt a székelykérdésnek. Fejedelemmé választása után fő feladatának a katonaelem megerősítését tekinti. Először is az adózás terheit próbálja csökkenteni: 1614-ben elrendeli a juh- és tőrödézsma eltörlesztését, és engedélyezi a szabad szóhasználatot. Nemcsak hogy nem engedte meg a közszekélyeknek jobbágyorba süllyesztését, de megkezdte a székely jobbágyok felszabadítását, az oklevelekben libertinus-, majd „recuperati“-ként jelzett személyek így lettek ismét szabadok.

Bethlen Gábor maga is anyai ágról családól származik (anyja Lázár Druzsina): nem lehet célja a székely főnépek, Gyergyóban pedig rokonai hatalmának gyengítése. Ezért rokona, IV. Lázár István az elveszett gyergyói jobbágyokért három falut kap a fejedelemtől Kolozs és Doboka megyében.

A számszerű adatok is számottevő szerkezeti változásokat jeleznek a XVI. század második felének társadalomképével szemben. Így például, míg 1567-ben Szentmiklóson 78 jobbágy családot jegyeztek fel, addig 1614-ben csupán 16 jobbágy-kisközösséget írtak össze. Változások történnek a lófők, darabontok és szabadosok számarányában is. Bár a Básta-féle, 1602. évi összeírás nem a legteljesebb (mivel egyrészt a jobbágyokat és a zselléreket nem említi, másrészt pedig a szabad székely társadalmat alkotók száma is nagyobb lehetett), az itt bemutatott szentmiklósi 24 szabados-, 10 darabont- és 23 lófő- (összesen tehát 57 szabad székely-, katonaelem) család hozzávetőleges képet nyújt a korabeli társadalomszerkezetről: Ezzel szemben 1614-ben a családok száma 100-ra emelkedett. Ez utóbbiakat 55 szabados-, 23 gyalog- és 22 lófőcsalád alkotta.

Két év múlva, 1616-ban újra összeírják Gyergyó lakosságát; „Gyergyószék lustrája“ szerint Szentmiklós társadalmi összetétele a következő:

Családok száma Az összlakossághoz viszonyított százalékarányuk

gyalog	41	14,53
lófő	48	17,02
szabados	67	23,85
tanító	5	1,70
jobbágy	18	6,38
zsellér	59	20,92
idegen	16	5,67
eltarott	7	2,48
más kategória	21	7,44
Összesen	282	100,00

Két év alatt tehát jelentős változások történtek a település társadalmi fölépítésében. A szabad székely és a katonaelem aránya 47,85%-ról, 57,10%-ra emelkedett, míg a jobbágyok száma 7,65%-ról 6,38%-ra, a zselléréké pedig 47,15%-ról 20,92%-ra csökkent. A társadalom ilyen szerű alakulása csakis Bethlen Gábor székelypolitikájának tulajdonítható.

A Rákócziak uralkodása tovább erősítette a szabad székely katonaelem súlyát Szentmiklóson. Így például I. Rákóczi György fejedelem 1632-ben, majd 1646-ban számtalan jobbágyot emel a puskás gyalogok sorába, és számos gyalog katonát a lófők rendjébe. A fejedelmi politika hatását a település társadalomszerkezetének alakulására az 1643. évi összeírás bizonyítja a legjobban:

Családok száma Az összlakossághoz viszonyított százalékarányuk

régi gyalog katona	225	47,13
új gyalog katona	12	2,55
régi lófő katona	108	23,02
új lófő katona	56	12,15
lófősséggel nem rendelkező		
lovassal	47	10,02
nemes	11	2,35
osztatlan	10	2,12
idegen, vándor	3	0,65
Összesen	472	100,00

Az összeírásban sehol sem akadtunk a jobbágyok és a zsellérek névsorára. Ezt az összeírás jellegének is tulajdoníthatjuk, a fő ok azonban a jobbágy- és zsellérelenségnek a katonai állapotba való kiemelése. Ezt bizonyítják a recentes pedites és a recentes principii elnevezések, valamint a katonacsaládok valóságos többszöröződése. Így például 1616-tól a gyalogkatonacsaládok száma 41-ről 237-re, a lófőké 48-ról 166-ra emelkedett, sőt még egy olyan réteg is megjelent, amely bár nem rendelkezett lófősséggel, mégis lóval szolgált a fejedelmet. Érdekes, hogy 1643-ban nem találunk szabad családdal. Elhelyett azonban a társadalmi ranglétra másik oldalán megjelennek a (valószínűleg egy házhelyes) nemesek.

Bethlen Gábor és I., valamint II. Rákóczi György uralkodása idején tehát gyökeresen megváltozott a városka társadalma. E változás kapcsolatban volt azaz, hogy a település férfitalákoságának döntő többsége aktív résztvevője volt a fejedelmek hadjáratainak. Ez az aktív kapcsolat főleg I. Rákóczi György uralkodása idején erősödött meg, aki már kezdetben, 1630-ban megvonja a gyergyói települések egy részének határát. Ugyancsak ő csökkenti a Lázárok hatalmát, s ezzel lehetővé teszi a gyergyói községek helyzetének megszilárdulására. Két év múlva ismét felismerhető a fejedelem Gyergyóról való gondoskodása: a medence közbiztonságáról rendelkezett. A kölcsönös rokonszenv II. Rákóczi György uralkodása idején is jelentős volt. Így például 1656-ban a ploiesti-i táborban a fejedelem tovább folytatja apja lófősítési politikáját. A következő évben pedig a gyergyóiakat ott találjuk a lengyelországi hadjáratan. Legalábbis ezt bizonyítja Ferenczi György tudósítása a hadjáratról, az ezt követő tatárjárásról, valamint az 1658. évi tatártámadásról, amikor is a 300-400 fős gyergyói sereg Gábor deák vezetésével megsemmisíti a betolakodókat.

A gyergyóiak a következő, igen válságos időszakban is hűek maradtak az uralkodóhoz. Ezt igazolja a haldokló fejedelem levele, amelyet a Gyalu és Fenes közötti elvesztett csata után is a gyergyóiaknak és a csikiaknak írt, amikor is megköszöni az iránta tanúsított hűséget.

II. Rákóczi György halála után a gyergyóiak a csikiakkal együtt Kemény János pártján harcoltak. A Tolvajos-tetői ütközet után, 1661-ben a Petki István és Lázár István vezette székelyek vereséget szenvednek Ali temesvári basa török-tatár seregétől, amely azután végigpusztítja Csík és Gyergyó nagy részét.

Gyergyó az 1657—1661-es évek harcainak embervesztéseit nehezen tudta kiheverni. Viszont a következő évtizedeket, Apafi Mihály uralkodásának idejét a békés fejlődés korszakának tekinthetjük.

Szentmiklós történetének, a gyergyói társadalmi szerkezet alakulásának fontos vonatkozása az örmény letelepülés. Az 1654-es évvel kezdődő bevándorlás új társadalmi kategória megerősödését jelzi: a polgárságot. Bár a XVII. század második felében az örmények képviselte kézművészet és kereskedelem még nem meghatározó a település gazdasági-társadalmi életében, de előre jelzi a kapitalista viszonyok kialakulását.

Gyergyószentmiklós társadalmának alakulása szoros kapcsolatban volt a település gazdasági előrehaladásával. Ebben az időszakban a földművelésnek már döntő szerepe volt. Ferenczi György regestruma szerint (XVII. század) a korabeli egyházi szolgáltatásokat búzában és zabban állapították meg, eszerint a két növény termesztése volt a legelterjedtebb. A fakitermelés és a deszkafeldolgozás is jelentős helyet foglalt el a helyi foglalkozások között, amit az is bizonyít, hogy minden tízesből „fejszével tartoztak“ az egyháznak, s az, hogy a XVI. század végén a diéta a gyergyószentmiklói deszka árát 4 forintban állapította meg. Ferenczi György regestruma több olyan személyről is megemlékezett, aki „orsolyával él“, ami a háziipar létezését bizonyítja.

Az állattenyésztésben szintén jelentős változások történtek. Így például a csürös istállókról szóló gyakori említés a rideg állattenyésztésről az istállózó állattartásra való áttérést jelzi. Az állattartás kapcsolatban volt a mézáraskodással, melyről már ebben az időszakban is számtalan adatunk van.

Az 1607. évi vásárjog révén Szentmiklós nemcsak a Gyergyói-medence, hanem egész Kelet-Erdély egyik legfontosabb kereskedelmi központjává alakult. Ebben az időszakban épült ki a priskei vám, amely tulajdonképpen az Erdély és Moldva közötti átmenő kereskedelem útját ellenőrizte.

A XVII. század elején a helység a Székelyföld egyik legnagyobb települése volt, hiszen 1614-ben már 209 család lakta. Ezzel szemben Sepsiszentgyörgy 128, Kézdivásárhely 153, Kovászna 207, Illyefalva városa 138, Bereck városa 63, Székelyudvarhely 174, Székelykeresztúr pedig 79 családból állt.

Ez a nagyszámú lakosság 29 év alatt megkétszereződött: 1643-ban már 472 család lakott itt. A megnövekedett népességnek egyre nagyobb termőterületre volt szüksége, s az egyéni erdőirtások száma szinte ellenőrizhetlenné vált a falukö-

zosság számára, amelynek nagy erőfeszítéseket kellett tennie az engedély nélküli foglalások megakadályozásáért. Ilyen esettel találkozunk 1693-ban is, amikor a korabeli falujegyzőkönyv szerint „néhány falubeli emberek általhágván azok meghatározását [faluhatár], és sok helyen foglalást akarván tenni, kit is az egész falu nem akarván parciálni, azért az megírt becsületes falusi bíró, több eskütteivel közönséges falugyűlést hirdetvén, azon falubeli minden rendeknek egyező értelmiből és akarattjukból, conducáltak, hogy egész falustól, kimenvén mindenütt a falunak közönséges határait kijárván, hogy kik tettenek a falu közönséges határaiban foglalást, revideálják“. Ez alkalommal a falugyűlés jelentős területeket foglalt vissza a Közép-Kürüc-patakon túli Nyír nevű dűlőből, a Kürüc-patakon túli Cseke Bükke nevű területből, valamint a Fehér-patak menti szántóföldekből. Az a tény, hogy a faluközösség még a XVII. század végén is visszavonja az egyéni irtás révén szerzett területek egy részét, a szántók és rétek fölötti földközösség, valamint a székely örökség további együttélését bizonyítja. A mi esetünkben is érvényes Imreh István megállapítása: „a tulajdonviszonyok síkján nincs tehát még véglegesnek mondható, egyöntetűnek minősíthető állapot.“

Garda Dezső

IRODALOM

A Csíkszeredai Állami Levéltár, Gyergyószék és Gyergyószentmiklós város levéltárának dokumentumai. — Demény Lajos: *Székely felkelések a XVI. század második felében*. Buk., 1976. — Imreh István—Pataki József: *A székely falu gazdasági-társadalmi szervezete a XVI. század végén és a XVII. század elején*. In: *Székely felkelés 1595—1596*. Buk., 1979. — Jakó Zsigmond: *A székely társadalom útja a XIV—XVI. században*. In: *Székely felkelés...* Buk., 1979. — Köllönte Béla: *Gyergyó története*. Gyergyószentmiklós, 1910. — Lázár Miklós: *A gróf Lázár család*. Kvár, 1858. — *Regestrum Ecclesiae S. Nicolai Girgio, factum per Georgium Ferenczi Sacerdotem Coelibem*. In: Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténeti adatok I.* Kvár, 1860. 115—157. — Roska Márton: *Székelyföld őskora*. In: *A Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyve*. Kvár, 1929. 258—326. — *A Székely Oklevéltár II. kötetének adatai*. — Székely Zoltán: *Adatok a Székelyföld népvándorláskori történetéhez*. Művelődés, 1956. dec. 1. — Tarisznyás Márton: *Gyergyó történeti néprajza*. Buk., 1982.

Benesik János: Kődben